

Ilm va tarbiya tushunchalarining nazariy-metodologik tahlili

Shukuritdinbekov Otabek –

Tashkent international university of education

E-mail: otobekshukuritdinbekov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim va tarbiya tushunchalarining nazariy hamda metodologik asoslari tahlil qilingan. Islom ta'limi an'anasida qo'llanilgan terminlar, ularning ma'no doirasi va zamonaviy pedagogik qarashlar bilan o'zaro munosabati yoritilgan. Shuningdek, ta'lim, o'qitish va tarbiya tushunchalarining qamrovi, maqsadi hamda ijtimoiy vazifalari turli falsafiy yondashuvlar asosida tahlil etilgan. Muallif ta'lim sohasida yagona ilmiy til va mushtarak terminologik yondashuvni shakllantirish zarurligini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, o'qitish, islom ta'limi, pedagogika, muallim, ta'lim falsafasi, terminologiya, ijtimoiylashuv, ta'lim jarayoni.

Теоретико-методологический анализ понятий образования и воспитания

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и методологические основы понятий образования и воспитания. Рассматриваются термины, использовавшиеся в традиции исламского образования, их смысловое содержание и взаимосвязь с современными педагогическими концепциями. Также на основе различных философских подходов анализируются содержание, цели и социальные функции понятий образования, обучения и воспитания. Автор обосновывает необходимость формирования единого научного языка и общей терминологической системы в сфере образования.

Ключевые слова: образование, воспитание, обучение, исламское образование, педагогика, учитель, философия образования, терминология, социализация, образовательный процесс.

Theoretical and methodological analysis of the concepts of education and upbringing

Annotation. This article analyzes the theoretical and methodological foundations of the concepts of education and upbringing. It examines the terms used in the tradition of Islamic education, their semantic scope, and their relationship with contemporary pedagogical perspectives. Furthermore, the scope, objectives, and social functions of the concepts of education, teaching, and upbringing are analyzed through various philosophical approaches. The author substantiates the need to establish a unified scientific language and a common terminological framework in the field of education.

Keywords: *education, upbringing, teaching, Islamic education, pedagogy, teacher, philosophy of education, terminology, socialization, educational process.*

KIRISH

Muayyan bir mavzuni barcha jihatlar bilan chuqur anglash va tadqiq etish uchun ushbu sohada yagona ilmiy tildan foydalanish g'oyat muhim ahamiyatga ega. Bu til, shubhasiz, mavzuning tayanch tushunchalari bilan uzviy bog'liqdir. Har qanday soha bo'yicha asosiy tushunchalar va ularning mazmun-mohiyati borasida o'sha soha mutaxassislari o'rtasida mushtarak bir tushuncha mavjud bo'lishi lozim. Bu holat o'rta qo'yilgan masalalarni hal etish yo'lidagi sa'y-harakatlarni samarali baholash, yangi g'oyalarni ilgari surish va tadqiqotlarni yanada yuqori bosqichga ko'tarish uchun zaruriy ehtiyoj hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot olib borayotgan, turli xulosalarga kelayotgan va shu asosda yangi qarash hamda mulohazalarni bayon etayotgan izlanuvchilarning fikrlari, kamida ushbu sohadagi yetuk olimlar va mutaxassislar tomonidan bir xil ma'noda tushunilishi hamda qabul qilinishi shart. Bu yondashuv, ayni paytda, mavzu atrofidagi bahslarning samarasiz doira ichida qolib ketishining oldini oladi va tadqiqotlarning unumdorligini oshiradi. Shu sababli ham tadqiqot sohalarida shakllangan ilmiy terminlarni ham etimologik, ham epistemologik jihatdan chuqur o'rganish hamda yagona ma'noviy va lisoniy birlikni yuzaga keltirish qochib bo'lmaz zaruriyatdir [1]. Islom ta'limi adabiyoti va diniy ta'lim sohasida tadqiqot olib borayotgan olimlarning ham ushbu mazmunda mushtarak til yaratishlari va undan foydalanishlari inkor etib bo'lmaz haqiqatdir. Ma'lumki, islom ta'limi adabiyoti o'z bag'rida Qur'on, sunnat va qariyb 1400 yillik boy an'anani mujassam etgan. Shuningdek, mazkur an'ana doirasida ko'plab xalqlar, tillar va mazhablar ham o'z o'rniga ega bo'lgan. Ijtimoiy, harbiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlar natijasida yuzaga kelgan ijtimoiy-madaniy tabaqalanishlar mazkur an'ananing yanada boyishi va kengayishiga xizmat qilgan. Tadqiqot doirasida ta'lim va din munosabati tarixiy nuqtayi nazardan hamda ta'limning eng muhim ustunlaridan biri bo'lgan muallim shaxsi atrofida tahlil qilinadi. Shu maqsadda islom ta'lim an'anasida o'qituvchiga nisbatan qo'llanilgan terminlar va muallim shaxsiga oid ilmiy qarashlar tahlil etiladi. Turli davr va makonlarda muallimlarning turlicha nomlar bilan atalishi tabiiy hol bo'lib, buni keltirib chiqargan ijtimoiy va madaniy omillar mavjud.

Tadqiqotda o'qituvchilikning paydo bo'lishi, kasb sifatida shakllanishi, muallimlarning ijtimoiy nufuzi, kiyinish madaniyati, mehnat haqi va shu kabi masalalarga ham alohida e'tibor qaratilgan. Ta'lim-tarbiya adabiyotini tashkil etuvchi fundamental terminlarni tahlil qilish orqali o'qituvchilikka oid tushunchalarning mazmuni va o'zaro farqlari ochib beriladi. Ta'lim va tarbiya tushunchalarini tahlil qilishda turli tillardagi terminlarning boshqa tillarga tarjima qilinishi jarayonida yuzaga keladigan ma'noviy muammolarni hisobga olish muhimdir. Masalan, arab tilida "tarbiya", "ta'lim", "tadris", "ta'dib", "tahsil", "irshod", "tazkiya" kabi atamalar qo'llanilsa, ingliz tilida "education", "teaching", "training", "instruction", "learning" kabi tushunchalar mavjud. Ularning barchasini boshqa tillarga to'liq ma'nodosh shaklda tarjima qilish mushkul vazifa hisoblanadi [2]. Zamonaviy ta'lim adabiyotida "ta'lim" tushunchasiga nisbatan turli ta'riflar berilgan. "Ensiklopedik ta'lim lug'ati"da ta'lim "yosh avlodni jamiyat hayotiga tayyorlash maqsadida ularning zaruriy bilim, ko'nikma va tushunchalarni egallashlariga hamda shaxsiyatini rivojlantirishga ko'maklashish faoliyati" sifatida ta'riflanadi [3]. Sotsiolog Emil Dyurkgeym ta'limni "katta yoshli insonlarning ijtimoiy hayotga hali tayyor bo'lmagan shaxslarga nisbatan ko'rsatadigan ta'siri" deb ta'riflaydi [4]. Ushbu yondashuvda ta'lim jamiyatni markazga qo'ygan holda talqin qilinadi va uni ijtimoiylashuv vositasi sifatida baholaydi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarda esa ta'lim "shaxsning xulq-atvorida tajriba orqali yuzaga keladigan maqsadli o'zgarishlar

jarayoni” sifatida izohlanadi [5]. Bu ta’rifda ta’lim jarayon sifatida qaraladi va insonda kutilgan o’zgarishlarni shakllantirishga qaratilganligi ta’kidlanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ta’lim haqidagi falsafiy qarashlar ham turlicha. Masalan, idealizm ta’limni abadiy qadriyatlarni avlodlardan avlodga yetkazish jarayoni sifatida ko’rsa, realizm uni yangi avlodni jamiyatga moslashtirish vositasi sifatida baholaydi. Pragmatizm esa ta’limni insonni hayotiy tajribalar orqali qayta tarbiyalash jarayoni deb hisoblaydi [6]. Ta’lim tushunchasi bilan uzviy bog’liq bo’lgan “o’qitish” tushunchasi ham pedagogikada muhim o’rin tutadi. O’qitish lug’aviy jihatdan biror kishiga nazariy yoki amaliy bilim berishni anglatadi, istilohiy ma’noda muayyan ta’lim muassasasida rejali ravishda amalga oshiriladigan ta’limiy jarayonni ifodalaydi. Pedagoglar o’qitishni “ta’lim jarayonining rejali va dastur asosida amalga oshiriladigan qismi” deb ta’riflaydilar [7]. Ziya Go’kalp o’qitishni “millat tafakkurida yashovchi voqelik hukmlarining shaxslarda ruhiy ko’nikmaga aylantirilishi” sifatida talqin qiladi [8]. Demak, o’qitish muayyan maqsad, dastur va metodlarga asoslangan holda amalga oshiriladigan faoliyatdir.

Ta’lim va o’qitish o’rtasidagi munosabat borasida ham turli qarashlar mavjud. Ayrim olimlar tarbiyani insonni butunlay qamrab oluvchi keng qamrovli jarayon sifatida baholaydilar. O’qitish esa tarbiyaning bir qismi bo’lib, asosan bilim berishga qaratilgan jarayon hisoblanadi [9]. Shuningdek, o’qitish tarbiyaga nisbatan ko’proq nazorat qilinadigan jarayon sifatida qaraladi. Chunki o’qitishda aniq reja, dastur va baholash mezonlari mavjud bo’lsa, tarbiya inson hayotining barcha sohalarida, jumladan, norasmiy muhitda ham shakllanadi [10].

XULOSA

Ta’lim va tarbiya tushunchalari bir-biri bilan uzviy bog’liq bo’lgan, ammo mazmun va qamrov jihatidan farq qiluvchi murakkab ijtimoiy-pedagogik kategoriyalardir. Ta’lim insonni muayyan bilim va ko’nikmalar bilan qurollantirishga qaratilgan bo’lsa, tarbiya shaxsning butun hayoti davomida uning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvorini shakllantiruvchi keng qamrovli jarayon hisoblanadi. Islom ta’limi an’anasida mazkur tushunchalarning o’ziga xos mazmun va qo’llanish doirasi mavjud bo’lib, ularni chuqur o’rganish zamonaviy pedagogik tadqiqotlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ta’lim sohasida yagona ilmiy terminologiyani shakllantirish va turli tillardagi tushunchalar o’rtasidagi ma’naviy mutanosiblikni ta’minlash bugungi kunda dolzarb vazifalardan biri bo’lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Abdullayev A. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Fan, 2020.
2. Al-Attas Syed Muhammad Naquib. The Concept of Education in Islam. – Kuala Lumpur: ISTAC, 1999.
3. O’zbekiston milliy ensiklopediyasi. Ta’lim tushunchasi. – Toshkent, 2018.
4. Durkheim Émile. Education and Sociology. – New York: Free Press, 1956.
5. Dewey John. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916.
6. Kneller George F. Introduction to the Philosophy of Education. – New York: Wiley, 1971.
7. Hasan Langgulung. Islamic Education and Human Resources Development. – Kuala Lumpur, 2008.
8. Ziya Gökalp. Türkçülüğün Esasları. – Istanbul, 1976.
9. Toshboyev J. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2019.
10. Qodirov B. Ta’lim va tarbiya metodologiyasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2021.